

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bloemen voor Leopold von Ranke: naar een cultuurgeschiedenis van de geschiedwetenschap

Paul, H.J.; Aerts, R.A.M.; Berkel, K. van; Hellemans, B.S.

Citation

Paul, H. J. (2018). Bloemen voor Leopold von Ranke: naar een cultuurgeschiedenis van de geschiedwetenschap. In R. A. M. Aerts, K. van Berkel, & B. S. Hellemans (Eds.), *Alles is cultuur: vensters op moderne cultuurgeschiedenis* (pp. 164-177). Hilversum: Verloren.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3466174>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3466174>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Afb. 21 Sophie Weisse, dochter van een leerling van Leopold von Ranke, poserend in Londen, vóór 1900. Victoria and Albert Museum, Londen. Foto Frederick Hollyer.

10 Bloemen voor Leopold von Ranke

Naar een cultuurgeschiedenis van de geschiedwetenschap

HERMAN PAUL

[E]ine Blume recht zu betrachten,
bis auf den Grund in sie hineinzugehen,
da kommen wir nie mit zu Ende.

– Philipp Otto Runge¹

Leopold von Ranke was een hoogbejaarde man toen hij in de jaren 1880 diverse malen bezoek kreeg van een aantrekkelijke jongedame: Sophie Weisse. Zij was de dochter van Rankes oud-leerling Heinrich Weisse, die zich als democraat in 1848 in Berlijn onmogelijk had gemaakt en daarom was uitgeweken naar Edinburgh, waar hij als leraar Duits aan een meisjesschool de kost verdiende.² De appel viel niet ver van de boom, want dochter Sophie runde in de jaren 1880 een 'Dames School' voor dochters van het docentencorps aan Eton College.³ Ook onderhield ze een piano-praktijk waar onder anderen de later beroemde componist Donald Francis Tovey zijn eerste opleiding zou ontvangen.⁴ Weisse was een imponerende verschijning, die jongensharten sneller kon laten kloppen.⁵ Ook was ze een groot bewonderaar van Ludwig van Beethoven – een passie die ze deelde met Rankes Ierse vrouw Clarissa.⁶

Clarissa was echter allang overleden toen Sophie zich op een zonnige zondagmorgen in 1886 naar de Berlijnse Luisenstraße begaf, met op haar arm een bos narcissen die ze speciaal voor Ranke uit Engeland had meegenomen. Ze beschrijft hoe Ranke op het geschenk reageerde ('You have brought me some flowers. I am glad you did that') en hoe een van zijn kleindochters er enkele weken later, tijdens Weisses laatste bezoek aan de hoogbejaarde historicus, op terugkwam: 'Oh, you brought those lovely flowers from England. Grand-papa gave us each a few, but he would not let the rest go until they were quite withered'.⁷

¹ P.O. Runge aan zijn moeder, 15 juni 1803, in: Runge, *Hinterlassene Schriften*, J.D. Runge, ed., dl. 2 (Hamburg 1841) 220.

² Leopold Ranke aan Jakob Grimm, april 1862, in: L. von Ranke, *Neue Briefe*, Bernhard Hoefl en Hans Herzfeld, eds. (Hamburg 1949) 412.

³ Mary Wright, *The Life of Joseph Wright* (Londen 1932) 164, 217-218, 234-235, 270; Cynthia Asquith, *Haply I May Remember* (Londen 1950) 230-232.

⁴ Mary Grierson, *Donald Francis Tovey. A Biography Based on Letters* (Londen 1952) passim.

⁵ Angela V. John, *War, Journalism, and the Shaping of the Twentieth Century. The Life and Times of Henry W. Nevinson* (Londen 2006) 12.

⁶ Andreas Boldt, *The Role of Ireland in the Life of Leopold von Ranke (1795-1886). The Historian and Historical Truth* (Lewiston, Queenston en Lampeter 2007) 52.

⁷ Sophie Weisse, 'Leopold von Ranke. Reminiscences of Berlin, 1884-1885', *Blackwood's Edinburgh Magazine* 140

De narcissen waren inderdaad een passend geschenk: uit Rankes brieven blijkt dat hij zich reeds als jongeman graag met bloemen omringde. Of hij nu rozen, tuinkamperfoelie of vergeet-me-nietjes op tafel had staan, broer Heinrich kreeg gedetailleerd te horen wat voor bloemen hij van wie had gekregen.⁸ Typerend is ook Rankes afscheid van Clarissa, toen deze in 1871 in een kist vol bloemen en kransen lag opgebaard. De kist werd pas gesloten nadat Ranke nog één rode roos op de borst van zijn geliefde had gelegd.⁹ Wist Sophie wat bloemen voor Ranke betekenden?

Hoeveel planken er ook zijn volgeschreven over Ranke en diens belang voor de negentiende-eeuwse Duitse geschiedschrijving, de narcissen die Weisse uit Eversley meenam, zijn er in de historiografie bekaaid vanaf gekomen. Dat is begrijpelijk: historici interesseren zich meer voor Rankes geschiedopvatting en zijn betekenis voor de Duitse geschiedwetenschap dan voor een triviaal bosje bloemen. In wat volgt, zal ik echter betogen dat de symbolische lading van Weisses narcissen zo rijk was, dat beide thema's – Rankes geschiedfilosofie en zijn visie op de historische wetenschap – zich vanuit bloemenperspectief laten bespreken. Sterker nog, ik zal betogen dat het verhaal van Sophies narcissen, zoals dat circuleerde onder historici in de late negentiende eeuw, een geëigend vertrekpunt zou kunnen vormen voor een cultuurgeschiedenis van de geschiedwetenschap.

Organische metaforen

Wie zoekt naar een sleutel tot Rankes denken over geschiedenis, kan terecht in het Amerikaanse Syracuse, waar Rankes bibliotheek en een deel van zijn correspondentie sinds 1888 worden bewaard. Hier liggen onder andere de honderden brieven die Ranke aan Clarissa schreef. Eén van deze brieven, uit Dresden, rept van een toeristisch bezoekje aan de tuinen rond Schloss Pillnitz, die om hun botanische rijkdom bekend stonden. Ranke beschrijft het idyllische karakter van deze tuinen, maar probeert het natuurschoon ook te evoceren door twee fraaie bladeren mee te sturen met zijn brief. Eén van de twee heeft de reis door tijd en ruimte doorstaan en zit nog altijd in het brievenpak verstoken, als een stille getuige van een Biedermeier-fascinatatie voor de natuur als idylle.¹⁰ Ook laat het zien dat het burgerlijke topos van de droogbloem als toeristisch souvenir, al dan niet bestemd voor album of herbarium, aan Ranke niet voorbijging.¹¹

(1886) 251-258, aldaar 256.

⁸ Ranke aan broer zijn Heinrich, mei-juni 1820, in: L. von Ranke, *Zur eigenen Lebensgeschichte*, A. Dove, ed. (Leipzig 1890) 91.

⁹ Ranke aan Edwin von Manteuffel, 2 mei 1871, in: Ranke, *Zur eigenen Lebensgeschichte*, 498.

¹⁰ Nicole Dittrich, 'Love at (almost) first sight (SCRC behind the scenes)', *Library and Librarians' Publication* 126 (2011), online op <http://surface.syr.edu/sul/126> (geraadpleegd 23 juli 2015). Over de natuur als idylle in het Duitse Biedermeier: Andrea van Dülmen, *Das irdische Paradies. Bürgerliche Gartenkultur der Goethezeit* (Keulen, Weimar en Wenen 1999).

¹¹ Aileen Fyfe, 'Natural history and the victorian tourist. From landscapes to rock-pools', in: David N. Livingstone en Charles W.J. Withers, eds., *Geographies of Nineteenth-Century Science* (Chicago en Londen 2011) 371-398, aldaar 388; Nicolette Scourse, *The Victorians and their Flowers* (Londen en Canberra 1983) 14-15.

Zelfs tot Rankes denken over geschiedenis biedt dit boomblad een toegang, omdat bloemen en, in bredere zin, organische metaforen voortdurend in zijn teksten opduiken. Dit geldt voor brieven als die aan Heinrich, geschreven 'unter dem Dust von geschenkten Blumen' (in het aroma van cadeau gekregen bloemen), en voor familiedocumenten als Clarissa's gedichten, maar ook voor Rankes historische werk.¹² 'Was ist es nun, dass die Nationen erhöhet und erniedert?' (Wat is het dat de volken verhoogt en vernedert?), vraagt Ranke al in 1824. 'Ist er die Entwicklung ihrer Natur, Wachsen und Vergehen, wie eines Menschenlebens?' (Is het de ontwikkeling van hun natuur, hun groot worden en vergaan, zoals een mensenleven?). Dan kunnen zowel mensen als volken iets gemeen hebben met 'die Blume, die der Nachtfrost tödtet' (de bloem die de nachtvorst niet overleeft).¹³ Gedachten, zegt hij elders, zijn als bloemen: sommige vergaan voordat ze goed en wel zijn opgekomen, maar andere komen prachtig tot bloei. 'Wie so viele Blüten keine Frucht bringen; wie so viele Kinder im ersten Jahr sterben. Andere wachsen, werden Ideen, Werke; Entschlüsse, Thaten'. (zoals zo veel bloesem geen vrucht voortbrengt; zoals zo vele kinderen in hun eerste jaar sterven. Andere worden groot, worden ideeën, werken, plannen, daden.)¹⁴

Die laatste woorden raken het hart van Rankes geschiedopvatting. Geschiedenis was voor hem niet in de eerste plaats een toneel van individueel menselijk handelen, maar een krachtenveld waarin 'gedachten' of 'ideeën' van religieuze of politieke aard de mensheid vooruit stuwden. De geschiedenis is daarmee geen losse verzameling van menselijke daden, hoe bont en onsamenhangend zij ook kan lijken, maar een proces van groei dat in organische termen moet worden begrepen:

Es sind Kräfte und zwar geistige, Leben hervorbringende, schöpferische Kräfte, selber Leben, es sind moralische Energien, die wir in ihrer Entwicklung erblicken. (...) Sie blühen auf, nehmen die Welt ein, treten heraus in dem mannigfaltigsten Ausdruck, bestreiten, beschränken, überwältigen einander; in ihrer Wechselwirkung und Aufeinanderfolge, in ihrem Leben, und Vergehen, in ihrer Wiederbelebung, die dann immer grössere Fülle, höhere Bedeutung, weitem Umgang in sich schliesst, liegt das Geheimniss der Weltgeschichte. (Het zijn krachten, geestelijke, leven voortbrengende, schepende krachten, het leven zelf, het zijn zedelijke energieën die wij in haar ontwikkeling ontwaren. (...) Ze bloeien op, verspreiden zich over de wereld, treden naar voren in allerlei gedaanten, bestrijden, begrenzen, onderwerpen elkaar. In hun wisselwerking en opeenvolging, in hun leven en vergaan, in hun wederopstanding die alsmaar grotere overvloed, hogere betekenis, breder belang in zich herbergt, ligt het geheim van de wereldgeschiedenis.)¹⁵

Ranke was niet de enige die geschiedenis in termen van groei en bloei begreep: Johann Gottfried von Herder en Wilhelm von Humboldt gingen hem hierin voor.

¹² Ranke aan zijn broer Heinrich, mei-juni 1820; Boldt, *Role of Ireland*, 57; Gisbert Bäcker-Ranke, *Ranke's Ehefrau Clarissa geb. Graves-Perceval* (Göttingen 1967) 21.

¹³ L. Ranke, *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*, dl. 1 (Leipzig en Berlijn 1824) 315, 316.

¹⁴ Ranke, *Zur eigenen Lebensgeschichte*, 571.

¹⁵ Leopold Ranke, 'Die großen Mächte. Fragment historischer Ansichten', *Historisch-politische Zeitschrift* 2 (1833) 1-51, aldaar 49-50.

Ook hun bespiegelingen over de aard van het historisch proces wemelen van organische metaforen. Ook zij spraken over wortels en kiemen, over zaad dat ontkiemt en over bomen die vrucht dragen.¹⁶ Het zorgvuldig geconserveerde blad in de universiteitsbibliotheek van Syracuse is daarmee niet alleen kenmerkend voor Ranke, maar in bredere zin een symbool van organisch-historistisch denken in de vroege negentiende eeuw.

Eén en al oog

Wat Ranke echter onderscheidt, is dat hij zijn bloemmetaforen ook toepast op het werk van historici. Wie het verleden bestudeert, meent hij, ontmoet prachtige, welriekende bloemen, die alle zintuigen prikkelen. Dit begint al in het archief, waar Ranke – nooit verlegen om een treffende metafoor – zichzelf omschrijft als een zoevende bij die naar nectar op zoek is: ‘ich bin ganz schon dabei, mich in die alten Papiere zu vertiefen, oder, wie man mir gestern sagte, aus diensen Blumen – sie sehen in der That sehr vertrocknet aus, haben aber ihren Saft – Honig zu saugen’ (Ik sta op het punt mij in de oude papieren te gaan verdiepen, of, zoals men mij gisteren zei, uit deze bloemen honing te gaan zuigen. Ze zien er inderdaad zeer verdroogd uit, maar hebben nog sap.)¹⁷

Waar dit voor Rankes doen een nogal utilitaristisch beeld is, bezingt hij elders de schoonheid van een ongerepte bloem en de esthetische contemplatie waartoe deze wil verleiden. We bestuderen het verleden, noteert de jonge Ranke,

ohne weiteren Zweck, bloss aus Freude an dem einzelnen Leben; so wie man sich der Blumen erfreut, ohne daran zu denken, in welche Klasse des Linnäus, oder zu welcher Ordnung und Sippe Okens sie gehören. (zonder verdere bedoeling, gewoon uit vreugde over het individuele leven; zoals men blij kan zijn over bloemen zonder zich af te vragen in welke klasse van Linnaeus of tot welke orde en stam van Oken ze behoren.)¹⁸

Iets dergelijks klinkt in het ‘Politisches Gespräch’ van 1836: ‘Es sind Classificationen, wie in der Botanik: aber glaubst du, dass ein Liebhaber seine Blumen an den Staub fäden erkennt?’ (Het zijn classificaties, zoals in de plantkunde; maar geloof je, dat een liefhebber zijn bloemen aan hun meeldraden herkent?)¹⁹ Terecht zijn deze passages vaak gelezen als kritiek op typologieën van het soort waarmee verlichte historici als Montesquieu hun werk structureerden. Ranke wilde geen typologische geschiedenis schrijven, maar het verleden in verhaalvorm evoceren.

Maar met een (vaak nogal schematische) tegenstelling tussen ‘Verlichting’ en ‘historis-

¹⁶ Alexander Demandt, *Metaphern für Geschichte. Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken* (München 1978) 101-113.

¹⁷ Ranke aan Clarissa, 13 mei 1865, in Ranke, *Zur eigenen Lebensgeschichte*, 440-442, aldaar 440.

¹⁸ Geciteerd in: Alfred Dove, ‘Vorwort’, in: Leopold von Ranke, *Weltgeschichte*, dl. 9/2 (Leipzig 1888) v-xxvi, aldaar x.

¹⁹ Leopold Ranke, ‘Politisches Gespräch’, *Historisch-politische Zeitschrift* 2 (1836) 775-807, aldaar 786.

me’ is niet alles gezegd.²⁰ Belangrijker is Rankes visuele inslag, waarop Paul Yorck von Wartenburg al in 1886 wees toen hij de Berlijnse historicus typeerde als ‘ganz Auge’ (een en al oog): ‘Ranke ist ein grosses Okular (één groot kijkglas).’²¹ Ranke wil niet betogen of beargumenteren, maar ‘laten zien’. Hij wil zijn lezers laten delen in de vreugden van het zien en in de historische sensatie van een visueel contact met het verleden. Dat is de reden waarom hij Clarissa bladeren stuurt, als tastbare bewijzen van zijn bezoek aan Schloss Pillnitz, en waarom hij in zijn historische werk contemporaine bronnen citeert, als materiaal dat hem helpt het verleden aanschouwelijk te maken. Zoals J.D. Braw betoogt, motiveerde dit verlangen naar een zichtbaar verleden Rankes impressionistische archiefonderzoek zijn poging het verleden in beeldend proza te evoceren én zijn geschiedfilosofische opmerkingen over het ‘leven’ en de ‘eigenheid’ van het verleden. Visuele perceptie lag, kortom, aan de basis van alles waarom Ranke ooit beroemd geworden is.²²

In een recente studie heeft Kathrin Maurer deze visuele perceptie nader getypeerd als een ‘panoramische blik’, omdat ze een overzicht over de hele menselijke geschiedenis veronderstelt.²³ Deze metafoor, ontleend aan levensgrote tableaux die de in negentiende eeuw langs alle Europese steden trokken, mag echter niet verdoezelen dat het universele zich voor Ranke slechts in het particuliere openbaart: inzicht in de samenhang der dingen volgt slechts uit aandachtige beschouwing van het individuele.²⁴ Als zovele Biedermeier-schilders en -schrijvers voelde Ranke zich aangetrokken tot het pittoreske, omdat hij, in Virgil Nemoianu’s rake formulering, ‘small processes as the best carriers of vast meanings’ beschouwde.²⁵ Dit verklaart waarom Ranke zelfs in zijn breed opgezette *Weltgeschichte* kan stilstaan bij details als de bloemen waarin Cleopatra, naar verluidt, de giftige adder bezorgd kreeg die haar van het leven beroofde.²⁶ Als iets voor Rankes panoramische blik typerend is, dan is het ‘eine visuelle Freude an der konkreten Begebenheit’ (een visueel behagen aan concrete voorvallen).²⁷

Cultuurhistorische vragen

Zou dit alles zijn wat er over, of naar aanleiding van, Weisses narcissen gezegd kan worden, dan zouden de bloemen niet meer dan een didactische truc zijn om be-

²⁰ Over deze misleidende tegenstelling zie: Peter Hanns Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1975) 213-220.

²¹ Paul York von Wartenburg aan Wilhelm Dilthey, 8 juli 1886, in: Wilhelm Dilthey, *Briefwechsel*, Gudrun Kühne-Bertram en Hans-Ulrich Lessing, eds., dl. 2 (Göttingen 2015) 145.

²² J.D. Braw, ‘Vision as revision. Ranke and the beginnings of modern history’, *History and Theory*, Theme Issue 46 (2007) 45-60.

²³ Kathrin Maurer, *Visualizing the Past. The Power of the Image in German Historicism* (Berlijn en Boston 2013) 33-38.

²⁴ Stephan Oettermann, *Das Panorama. Die Geschichte eines Massenmediums* (Frankfurt am Main 1980).

²⁵ Virgil Nemoianu, *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier* (New Haven 1984) 102. Vgl. Geraldine Norman, *Biedermeier Painting 1815-1848. Reality Observed in Genre, Portrait and Landscape* (Londen 1987) 8-10.

²⁶ Leopold von Ranke, *Weltgeschichte*, dl. 2/1 (Leipzig 1882) 391.

²⁷ Gerhard Masur, *Ranke's Bearbeitung der Weltgeschichte* (München en Berlin 1926) 66.

kende stof op een wat minder gebruikelijke manier te presenteren. Zowel Rankes organische denken als zijn opvatting van het historisch métier is de afgelopen eeuw immers tot in het kleinste detail bestudeerd. Voor beide thema's geldt bovendien dat ze tot het traditionele domein van de wetenschapsgeschiedenis behoren: van een cultuurhistorische vraagstelling is hier nog niet of nauwelijks sprake. Mijn vervolgvraag luidt daarom: in hoeverre zouden de narcissen van Weisse ook behulpzaam kunnen zijn in het ontwikkelen van een cultuurhistorisch perspectief op de geschiedwetenschap?

Als cultuurgeschiedenis zich kenmerkt door een interesse in symbolen en betekenissen, dan zou ik mij een cultuurhistorisch onderzoek kunnen voorstellen dat de symbolische betekenissen van een bos narcissen als vertrekpunt kiest voor een studie naar negentiende-eeuwse natuurbeleving, bloementaal ('mij spreekt de blomme een tale') en burgerlijke omgangsvormen.²⁸ Helaas is de casus Weisse voor zo'n project niet bijster geschikt. Negen-tiende-eeuwse handboeken associeerden narcissen namelijk unaniem met egoïsme, terwijl de kleur geel symbool stond voor 'infidelity and other unfavorable qualities'.²⁹ Alsof dit niet genoeg was, citeerde één zo'n handboek zelfs het volgende gedichtje:

When a Daffadill I see
Hanging down her head t'wards me,
Guess I may what I must be:
First, I shall decline my head;
Secondly, I shall be dead;
Lastly, safely buried.³⁰

Weisse zal zich van deze negatieve connotaties niet erg bewust zijn geweest toen ze Ranke een bos narcissen cadeau deed, zoals ook diens waardering voor het geschenk niet op intieme vertrouwdheid met deze symbooltaal lijkt te wijzen. (Saillant detail: Ranke stierf binnen enkele weken.)

Vruchtbaarder is wellicht de vraag waarom Weisses narcissenverhaal als zo betekenisvol werd ervaren, dat de auteur het gepubliceerd kreeg in *Blackwood's Edinburgh Magazine*, dat het vrijwel direct werd overgenomen in *The Living Age* en *The Eclectic Magazine* en dat het meer dan vijftig jaar na dato nog door historici zou worden aangehaald.³¹ Dat *Blackwood's* het stuk graag opnam, is niet verwonderlijk. Het tijdschrift had een voorliefde voor reisverhalen en moet alleen al daarom geïnteresseerd zijn geweest in de impressies van het intellectuele leven in Berlijn die Weisse oorspronkelijk van plan was te schrijven.³² Dat het

28 Peter Burke, *What is Cultural History?* (Cambridge en Malden 2004) 3.

29 Beverly Seaton, *The Language of Flowers. A History* (Charlottesville en Londen 1995) 186-187, 119.

30 Hilderic Friend, *Flowers and Flower Lore*, 2e druk (Londen 1884) 317. Het origineel, getiteld 'Divination by a Daffadill', is te vinden in: *The Complete Poetry of Robert Herrick*, Tom Cain en Ruth Connolly, eds., dl. 1 (Oxford 2013) 37.

31 James Westfall Thompson and Bernard J. Holm, *A History of Historical Writing*, dl. 2 (New York 1942) 168.

32 Weisse, 'Leopold von Ranke', 253; David Finkelstein, *The House of Blackwood. Author-Publisher Relations in the Victorian Era* (University Park, PA 2002) 11. Enkele jaren later zou Weisse alsnog een reisverhaal in het tijdschrift publiceren: 'The Vale of Idar. A sermon in stones', *Blackwood's Edinburgh Magazine* 148 (1890) 75-96, 208-223.

artikel uiteindelijk een eerbetoon aan Ranke werd, vol smeulige anekdotes, zal de redactie niet verdrotten hebben. Ranke was 'a man of science', die ook in Groot-Brittannië publieke bekendheid genoot. Bij zijn overlijden rekende *The Times* hem tot de groten der aarde: 'Had Germany a Pantheon or a Westminster Abbey, the remains of Leopold von Ranke would certainly find a place in it'.³³ Tegen deze achtergrond deed *Blackwood's* graag mee aan wat Weisse omschreef als Rankes "burial in the newspapers", which after the death of a great man seems inevitable and not wholly wrong'.³⁴

Verklaart dit dat Weisses proza de weg naar de drukpers vond, de vraag waarom ook historici zich interesseerden voor de memoires van de dochter van een onbeduidende student van de Meister staat hiermee nog open. Waarin lag het geschiedwetenschappelijke belang van Weisses bloemen?

Anekdotes

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is een bredere verkenning van het genre van 'Erinnerungen' en 'reminiscences' nodig. Wie nagaat wat historici als Herbert Baxter Adams, de Amerikaanse Ranke-bewonderaar, in Weisses 'allercharmantste' portret van Ranke aansprak, ontdekt namelijk dat zij Weisses artikel vaak in één adem citeerden met andere persoonlijk getoonzette herinneringen aan Ranke.³⁵ De meeste hiervan waren geschreven door oud-studenten en voormalige assistenten, zoals Carl Winter en Theodor Wiedemann. Wat deze memoires gemeen hadden, was dat ze, in de geest van de meester, hun best deden een levendig beeld van Ranke te schetsen door zijn uiterlijk, houding, stemgebruik en gewoonten tot in detail te beschrijven. Zoals Weisse in een typerende passage noteerde:

Long ago, about the time of the great war, I have often met him, most commonly in the Thiergarten, the small figure – he was not much over five feet – and the peculiarly finely poised head with the clear outline of the face, readily recognisable from afar. He had a curious, very old-fashioned way of saluting ladies, even out of doors, with a kiss on either cheek, after first asking permission in a formula which carried one back to Minna von Barnhelm and Chodowiecki's drawings. So kindly and so funny too it was.³⁶

De onbetwiste kampioen van het genre was Theodor Wiedemann, die maar liefst vijftien afleveringen nodig had om zijn lezers te informeren over Rankes sobere meubilair, de ochtendjas die hij graag droeg, de kramsvogel, veldhoen en fazant die hij bij het middagmaal liet serveren, de biscuits die hij 's avonds bij de thee verorberde en, last but not least, het

33 'Germany', *The Times* (25 mei 1886).

34 Weisse, 'Leopold von Ranke', 251.

35 Herbert Baxter Adams, 'Leopold von Ranke', *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 22 nr. 2 (1887) 542-558, aldaar 557. Ook William Robinson Clark citeerde Weisse in zijn 'Special introduction' tot Leopold von Ranke, *History of the Popes. Their Church and State*, vert. E. Fowler, herz. ed., dl. 1 (New York 1901) iii-xvi, aldaar ix.

36 Weisse, 'Leopold von Ranke', 254.

merk mineraalwater dat in huize Ranke werd geschonken. Immers: 'Bei grossen Männern will man auch über die Äusserlichkeiten des Lebens, über Speise und Trank unterrichtet sein' (Als het om grote mannen gaat, wil men ook iets weten over de uiterlijkheden van het leven, over spijs en drank).³⁷

Ook sterke verhalen werden met enige voorkeur opgedist. Zoals Weisse over haar nariessen vertelde, zo wisten anderen te melden dat Ranke in het zomerverblijf van zijn goede vriend Edwin van Manteuffel, ver van zijn boeken en excerpten, uit zijn hoofd een biografisch artikel over Frederik de Grote had gedictieerd, dat hij het Weense staatsarchief ooit verlaten had in de jas van een ander en dat studenten soms geen syllabe konden verstaan van zijn eigenaardige gemompel.³⁸ Op bezoek aan de Luisenstraße zou kroonprins Frederik Willem eens op de knieën zijn gegaan om een pantoffel te pakken die Ranke was verloren in de haast om zijn bezoeker welkom te heten – beleefd zou de latere keizer de slof aan Rankes voet teruggeschoven hebben.³⁹ In kringen van de Historische Kommission van de Beierse Akademie van Wetenschappen circuleerde zelfs het verhaal dat Ranke op tachtigjarige leeftijd ten huize van een collega diens fors uitgevallen hond had willen ontvluchten en zich daarom in arren moede had teruggetrokken op het toilet, waar hij staande op het deksel van de wc-pot zachtjes om hulp had geroepen.⁴⁰

Of deze anekdotes de toets der historische kritiek konden doorstaan, was minder belangrijk dan hun functie. Volgens Wilhelm Ahrens, de vroeg-twintigste-eeuwse verzamelaar van *Gelehrten-Anekdoten*, kwamen ze aan een psychologische behoefte tegemoet door de imponerende gestalte van de alwetende professor tot menselijke proporties terug te brengen.⁴¹ Al zal dit ook voor sommige Ranke-anekdotes hebben gegolden, opvallend is dat veel van deze verhalen, die van Weisse inclusief, Ranke eerder ophemelden dan hem met beide voeten op aarde zetten. Dit geldt vooral voor de twee favoriete thema's in de Ranke-anekdotiek: zijn werklust en zijn wilskracht.

Werklust en wilskracht

Hoeveel historici zagen al bij hun leven vijftig delen *Sämtliche Werke* verschijnen? Dat Ranke over een zeldzaam arbeidsethos had beschikt, was op grond van deze output voor iedereen wel duidelijk. Daarom klemde de vraag wat het geheim van zijn productiviteit was geweest. 'Please give me a description of the method of work', schreef een nieuwsgierige Amerikaan in 1887 aan Wiedemann. 'Did v. Ranke

37 Theodor Wiedemann, 'Sechzehn Jahre in der Werkstatt Leopold von Ranke's. Ein Beitrag zur Geschichte seiner letzten Lebensjahre [II]', *Deutsche Revue* 16 nr. 4 (1891) 322-339, aldaar 330.

38 Georg Winter, 'Erinnerungen an Leopold von Ranke', *Nord und Süd* 38 (1886) 204-225, aldaar 218-219; Otto Kar Lorenz, *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben*, dl. 2 (Berlijn 1891) 49; Andrew D. White, 'How I Was Educated', *Forum* 2 (1887) 559-573, aldaar 571.

39 Friduhelm von Ranke, 'Reminiscences of Leopold von Ranke', *Temple Bar* 3 (1906) 193-215, aldaar 213.

40 Karl Alexander von Müller, *Aus Gärten der Vergangenheit. Erinnerungen 1882-1914* (Stuttgart 1952) 479.

41 W. Ahrens, *Gelehrten-Anekdoten* (Berlijn 1911) 21.

dictate all his work? How many hours a day could he work?'⁴² De oud-amanuensis kweet zich van zijn taak: een- en andermaal verhaalde hij tot op het kwartier nauwkeurig hoe Rankes dagindeling eruit had gezien. Anderen legden uit dat Ranke weliswaar geen lange dagen maakte, maar zelden tot nooit vrij nam, ook op zondag niet. Zelfs op Kerstavond gaf hij zijn assistenten slechts onder protest verlof.⁴³ Uit eigen ervaring kon zoon Friduhelm bevestigen dat Rankes leven in het teken had gestaan van 'werk dat alles in beslag neemt'. *Labor ipse voluptas* was zijn levensdevies geweest.⁴⁴ Of zoals Weisse in anekdotische vorm beschreef:

When I went up to see him and kissed his hand and said, 'Excellenz haben heute so lange noch gearbeitet', he answered, with one of the most glorious paradoxes I have ever heard – 'Aus Faulheit, aus Faulheit; ich arbeite aus Faulheit; ich habe ja weiter nichts mehr zu thun' [uit luiheid, uit luiheid, ik werk uit luiheid, ik heb verder immers niet meer te doen] It was said with that delightfully humorous expression which was rarely absent, and which seemed to speak from his whole face and figure; but it came from the lips of a man of ninety, engaged with all his might on a gigantic task.⁴⁵

Deels was deze fascinatie voor Rankes werklust geworteld in verwondering: wat was het geheim van zijn enorme productiviteit? Maar belangrijker dan verwondering was bewondering voor een man die een kernwaarde uit het burgerlijke morele universum – 'that noblest ingredient of existence, work' – zo schitterend had belichaamd.⁴⁶ Al had het Ranke aan kritiek op zijn publicaties nooit ontbroken, hij 'outlived all rivalry, and well nigh all antagonism' door nog op hoge leeftijd het ene na het andere deel van zijn *Weltgeschichte* te publiceren.⁴⁷ 'All Germany was proud of the man who in extreme old age produced such a work.'⁴⁸

Minstens zoveel bewondering dwong, daarmee samenhangend, Rankes wilskracht af, die steevast gecontrasteerd werd met zijn frêle gezondheid. Volgens Adams' Amerikaanse collega Frederic A. Bancroft, bijvoorbeeld, was Ranke al maanden voor zijn dood een 'zwak bezielde skelet' geweest:

When once or twice he wrapped his gown more closely about himself and leaned back in his chair, it seemed as if there were hardly as much as a skeleton there. Physically he ap-

42 Theodor Wiedemann, 'Sechzehn Jahre in der Werkstatt Leopold von Ranke's. Ein Beitrag zur Geschichte seiner letzten Lebensjahre [I]', *Deutsche Revue* 16 nr. 4 (1891) 164-179, aldaar 165 n. 1.

43 Winter, 'Erinnerungen', 217.

44 Friduhelm von Ranke, 'Reminiscences', 193. Rankes werkverslaving is een dominant thema in Dominik Juhnke, *Leopold Ranke. Biografie eines Geschichtsbessenen* (Berlijn 2015).

45 Weisse, 'Leopold von Ranke', 257.

46 Ranke, 'Reminiscences', 193. Vgl. Rudolf Schenda, 'Die Verfleißigung der Deutschen. Materialien zur Indoktrination eines Tugend-Bündels', in: Utz Jeggle e.a., eds., *Volkskultur in der Moderne. Probleme und Perspektiven empirischer Kulturforschung* (Reinbek bei Hamburg 1986) 88-108; Dieter Hein, 'Arbeit, Fleiß und Ordnung', in: Hans Werner Hahn en Dieter Hein, eds., *Bürgerliche Werte um 1800. Entwurf, Vermittlung, Rezeption* (Keulen, Weimar en Wenen 2005) 239-251 en diverse bijdragen aan: M. Hettling en S.L. Hoffmann, eds., *Der bürgerliche Wertehimmel. Innenansichten des 19. Jahrhunderts* (Göttingen 2000).

47 Acton, 'German Schools of History', *The English Historical Review* 1 (1886) 7-42, aldaar 17.

48 Friduhelm von Ranke, 'Reminiscences', 214.

peared to be all but wasted – a pile of ashes still retaining a little warmth; but intellectually he seemed to be as vigorous and grand as he must have been forty years ago.⁴⁹

Ook Weisse verhaalt hoe frappant de tegenstelling was tussen Rankes 'frailness' en zijn 'apparently inexhaustible and indomitable intellect; and there seemed no reason why this spiritual force should ever cease, so little did it appear to depend on material things'.⁵⁰ Variërend op het topos van de geest die het lichaam overwint, drukken anekdotes als deze iets uit van Rankes grenzeloze toewijding aan zijn levenswerk. Ze illustreren wat Gadi Algazi voor vroegmoderne geleerden anekdotes al eens vaststelde: dat ze fungeerden als *exempla* van complete overgave aan de wetenschap.⁵¹

Heroïsering

Toch impliceert dit niet dat Ranke als een voorbeeld of model aan jongere generaties historici werd voorgehouden. Weliswaar had Georg Waitz – een oud-leerling die met Rankes visuele preoccupatie slecht uit de voeten kon – zijn studenten altijd opgeroepen zich te spiegelen aan Rankes epistemische deugden ('Kritik', 'Präcision', 'Penetration').⁵² Ook Winter herinnerde zich Ranke nog in de jaren 1870 te hebben beschouwd als een voorbeeld 'dat wij moeizaam nastreven'.⁵³ Maar op het moment dat Winter deze woorden schreef, in 1886, was Ranke de rol van voorbeeldfiguur allang ontgroeid. Al bij zijn leven was een proces van heroïsering op gang gekomen, dat Ranke geleidelijk boven menselijke proporties had verheven. Reeds bij het grote 'Ranke-Fest' in 1867 was de historicus op quasireligieuze wijze vereerd als het stralende middelpunt van de Duitse geschiedwetenschap – als een bron van collectieve identiteit meer dan als een voorbeeld dat gewone stervelingen zouden kunnen imiteren.⁵⁴ Voor de decennia daarop volgend heeft Günter Johannes Henz een 'unmittelbar und ungeheuer steil aufsteigenden Heroisierung' (zeer snel toenemende heroïsering) vastgesteld, die nog extra werd aangewakkerd door Rankes stoutmoedige plan op 84-jarige leeftijd aan een *Weltgeschichte* te beginnen.⁵⁵ De necrologieën en postuum verschenen herinneringen zetten deze heroïsering voort in de zin dat ze Ranke niet presenteerden als een model – als belichaming van een we-

tenschappelijke *persona*, zoals Waitz en Heinrich von Sybel dat deden – maar als een icoon, die de menselijke maat transcendeerde.⁵⁶

Dit verklaart waarom memoires als die van Winter, Wiedemann en Weisse bij de kwantiteit van Rankes oeuvre aanzienlijk langer stilstonden dan bij de kwaliteit ervan. Ook maakt het duidelijk waarom Weisse, geconfronteerd met zulke heroïsche prestaties, zichzelf in zeer bescheiden termen presenteert, als iemand wier mond slechts kon openvallen: 'I was bewildered with astonishment'.⁵⁷ Dit was, voor alle duidelijkheid, geen concessie aan laatnegentiende-eeuwse genderrollen ('een typisch vrouwelijke reactie'), want mannelijke auteurs bedienden zich van exact dezelfde stijlfiguur. Winter, bijvoorbeeld, beschrijft op bijna elke pagina de schroom die hij voelde, 'das höchste Staunen' (de opperste verbazing) die hem beving, de 'höchste Bewunderung' (de hoogste bewondering) die hem vervulde of het hart dat hem in de keel begon te kloppen toen de broze Ranke hem het plan voor zijn wereldgeschiedenis voorlegde.⁵⁸ Zulke zelfrelativering was de logische keerzijde van een herinneringscultuur waarin Ranke steeds nadrukkelijker als een 'superman' verscheen,⁵⁹ om niet te zeggen als een wetenschappelijke cultfiguur van wie 'alle möglichen Details und Geheimnisse [...] selbst aus der ganz privaten und intimen Sphäre' (alle mogelijke details en geheimen [...], zelfs uit de private en intieme sfeer), als betekenisvol werden ervaren.⁶⁰

Het was tegen deze achtergrond, luidt mijn these, dat Rankes belangstelling voor Weisses bloemen het vermelden waard was – als biografisch detail, maar vooral ook als blijk van bovenmenselijke grootheid:

Now that he is dead, there is something very sad and touching and humbling to me in the thought that he should have noticed such a little mark of affection so keenly, and had been pleased. I had not thought even that he had quite understood how far the daffodils had come, never imagined he would think of them again; but this little incident is so like him ...⁶¹

Besluit

De narcissen uit Eversley zijn dus meer dan een metafoor voor Rankes organische geschiedopvatting. De anekdote geeft uitdrukking aan bewondering voor een man wiens geest de beperkingen van het lichaam heroïsch overwon. Als zodanig kon ze gretig worden opgepikt door historici die Ranke beschouwden als een icoon van *bildungsbürgerliche*

49 Frederic A. Bancroft, 'A Reminiscence of Ranke', *American Historical Association Papers* 3 nr. 1 (1888) 121-124, aldaar 122.

50 Weisse, 'Leopold von Ranke', 251.

51 Gadi Algazi, 'Food for thought. Hieronymus Wolf grapples with the scholarly habitus', in: Rudolf Dekker, ed., *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in Its Social Context since the Middle Ages* (Hilversum 2002) 21-43.

52 G. Waitz, *Die historischen Übungen zu Göttingen. Glückwunschschriften an Leopold von Ranke zum Tage der Feier seines fünfzigjährigen Doctorjubiläums 20. Februar 1867* (Göttingen 1867) 4.

53 Winter, 'Erinnerungen', 209.

54 Falko Schnicke, 'Rituale der Verkörperung. Seminarfeste und Jubiläen der Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts', *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 63 (2015) 337-358, aldaar 347-357.

55 Günter Johannes Henz, *Leopold von Ranke in Geschichtsdanken und Forschung*, vol. 1 (Berlijn 2014) 341.

56 Voor deze terminologie zie: Herman Paul, 'What is a scholarly persona? Ten theses on virtues, skills, and desires', *History and Theory* 53 (2014) 348-371 en: W. Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen* (Nijmegen 1998) 81.

57 Weisse, 'Leopold von Ranke', 255, 256.

58 Winter, 'Erinnerungen', 219, 220 (en *passim*).

59 Bonnie G. Smith, *The Gender of History. Men, Women, and Historical Practice* (New Haven 1998) 216.

60 Vasilios N. Makrides, 'Akademische Irrationalismen? Kulte um Personen in wissenschaftlich-akademischen Kreisen', in: A. Lüdtke en R. Prass, eds., *Gelehrtenleben: Wissenschaftspraxis in der Neuzeit* (Keulen, Weimar en Wenen 2008) 261-278, aldaar 271.

61 Weisse, 'Leopold von Ranke', 256.

werklust en wilskracht en als de symbolische, bijna mythische oorsprong van de Duitse geschiedwetenschap. Het verhaal van Weisses bloemen laat hiermee iets zien van idealen, omgangsvormen en culturele praktijken in en om de historische wetenschap. Het werpt licht op wat we de culturele kant van het historisch metier zouden kunnen noemen – op dromen, normen, waarden en betekenissen die collega's, leerlingen en kennissen van Ranke al dan niet met elkaar deelden.

Een cultuurgeschiedenis van de historische wetenschap, dicht aanschurkend tegen wat Jo Tollebeek een 'antropologie van de moderne geschiedwetenschap' noemt, onderzoekt zulke dromen, normen, waarden en betekenissen niet in abstracto, als ideeën die op willekeurige tijden en plaatsen worden uitgedacht, maar in de context van sociale, politieke en wetenschappelijke praktijken, door mensen met ambities en frustraties, hoop en vrees, vriendschappelijke verhoudingen en financiële verplichtingen.⁶² Ze beschouwt het historisch metier, met andere woorden, als bevolkt 'by people with bodies, situated in time, space, culture, and society, and struggling for credibility and authority'.⁶³ De cultural turn die zich inmiddels ook in de geschiedenis van de geschiedschrijving aan het voltrekken is, kenmerkt zich dan ook door een consequente focus op de activiteit van het historicus-zijn. Anders dan in traditionele historiografische studies staat niet Rankes 'ideeënleer' of visie op staatsvorming in vroegmodern Europa centraal, maar de manier waarop historici hun tijd indeelden, archiefwerk verrichtten, studenten onderwezen, leermeesters eerden dan wel verguisden en academisch werk met maatschappelijke dienstbaarheid in allerlei vormen combineerden.⁶⁴

De herinneringscultuur rond Ranke, die ik in dit essay aan de hand van Sophie Weisse kort heb verkend, is in dit verband om tenminste drie redenen een dankbaar thema. Zoals hierboven bleek, toont ze allereerst hoezeer de zelfbeelden, ongeschreven regels en impliciete verwachtingen van historici schatplichtig waren aan een negentiende-eeuws 'bürgerliche Wertehimmel' (burgerlijk moreel universum), vooral waar het deugden als ijver, vlijt, nauwkeurigheid en grondigheid betrof. Al werd Rankes beeld, in de tweede plaats, spoedig te iconisch om als model voor andere historici te kunnen dienen, zijn geestelijk vaderschap werd niettemin geclaimd door zulke uiteenlopende figuren als Ottokar Lorenz, Alfred Dove, Conrad Varrentrapp en Dietrich Schäfer. Al zochten laatnegentiende-eeuwse Duitse historici ieder op hun eigen manier een weg tussen *personae* die door Waitz, de bronnenvorser, Von Sybel, de politieke historicus, en Johannes Janssen, de katholieke apologet, concreter werden belichaamd dan door Ranke, voor velen van hen fungeerde de Berlijnse Alt-

62 Jo Tollebeek, *Fredericq & Zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap* (Amsterdam 2008).

63 Steven Shapin, *Never Pure. Historical Studies of Science as if It Was Produced by People with Bodies, Situated in Time, Space, Culture, and Society, and Struggling for Credibility and Authority* (Baltimore 2010).

64 Zie bijvoorbeeld: Thomas Gerhards, *Heinrich von Treitschke. Wirkung und Wahrnehmung eines Historikers im 19. und 20. Jahrhundert* (Paderborn 2013); Daniela Saxer, *Die Schärfung des Quellenblicks. Forschungspraktiken in der Geschichtswissenschaft 1840-1914* (München 2014); Henning Trüper, *Topography of a Method. François Louis Ganshof and the Writing of History* (Tübingen 2014); Jo Tollebeek, 'Commemorative Practices in the Humanities around 1900', *Advances in Historical Studies* 4 (2015) 216-231; Schnicke, 'Rituale der Verkörperung'; Kasper Risbjerg Eskildsen, 'Private Übungen und verkörpertes Wissen. Zur Unterrichtspraxis der Geschichtswissenschaft im neunzehnten Jahrhundert', in: Martin Kintzinger and Sita Steckel, eds., *Akademische Wissenskulturen. Praktiken des Lehrens und Forschens vom Mittelalter bis zur Moderne* (Bazel 2015) 143-161.

meister niettemin als schutspatroom: vrijwel iedereen beweerde Rankes erfenis te bewaren. Ten derde stelt de herinneringscultuur rond Ranke cultuurhistorici in staat te onderzoeken in hoeverre de politieke en religieuze spanningen die het Duitse Keizerrijk typeerden hun sporen trokken door de historische wetenschap (of de veelgebruikte familiemetafoor wellicht eerder een bezwering van verdeeldheid dan een uitdrukking van eensgezindheid was en wat voor in- en uitsluiting beoogd werd met voortdurende specificatie van 'die Tugenden des Geschichtsschreibers' (de deugden van de geschiedschrijver) – hoe groot was de speelruimte voor arbeiderskinderen als Schäfer, Joden als Philipp Jaffé en katholieken als Georg Hüffer?).⁶⁵

De narcissen van Weisse, tot slot, nodigen onweerstaanbaar uit tot vervolgonderzoek naar de flora die Ranke bij zijn leven en postuum omringde. Zou cultuurhistorisch onderzoek niet letterlijk floreren met een geschiedenis van het 'laurierblad' waarmee Ranke bij zijn negentigste verjaardag werd gelauwerd, de 'prachtigste kransen en palmtakken' die zijn begrafenis in 1886 opluisterden, de krans die zelfs DDR-historici in 1986 eerbiedig op zijn graf neerlegden en de weelderige rode bloemen die nog altijd de ingang sieren van het Ranke-Museum aan de Leopold-von-Ranke-Straße in Wiehe?⁶⁶

65 Herman Paul, 'The virtues of a good historian in early Imperial Germany: Georg Waitz's contested example', *Modern Intellectual History* (in druk, online beschikbaar op doi.org/10.1017/S1479244317000142).

66 Ernst Ranke, *Festgabe zum neunzigsten Geburtstag Leopolds von Ranke* (Marburg 1885), i*, Zu Leopold von Ranke's Heimgang (Leipzig 1886) 34; Gerhard Spörl, 'Ordnung muß herrschen im Land', *Die Zeit* (25 juli 1986).

Alles is cultuur

Vensters op moderne cultuurgeschiedenis

Redactie:

REMIEG AERTS, KLAAS VAN BERKEL en BABETTE HELLEMANS

Hilversum
Verloren
2018